

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНІСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УКРАЇНІ ТА ДАЛЕКОМУ ЗАРУБІЖЖІ

Статтю присвячено аналізу підходів до визначення поняття соціальної активності людей похилого віку в Україні та закордоном. Нагальність дослідження обумовлена тим, що питання підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку є актуальним, але недостатньо дослідженим. У статті проаналізовані та порівняно основні підходи до визначення поняття соціальної активності людей похилого віку, досліджено основні форми підтримки соціальної активності людей похилого віку в Україні та в країнах далекого зарубіжжя.

Ключові слова: *соціальна активність, соціальна активність людей похилого віку, суспільна активність, похилий вік.*

Постановка проблеми. Проблеми старіння як вітчизняними так і зарубіжними науковцями розглядалися в різних аспектах: філософському (І. Давидовський, В. Альперович), демографічному (М. Бідний, Б. Урланіс), медико-біологічному (В. Дільман, В. Фролькіс, Д. Чеботарьов), соціологічному (М. Александрова, В. Шапіро, Л. Шилова, Д. Мангейм, Т. Козлова, Н. Ковальова, А. Дмитрієв, М. Елютіна), психологічному (Б. Ананьєв, А. Богомолець, І. Кон, Е. Еріксон, Л. Анциферова, Н. Шахматов), аспекті соціальної роботи (С. Пальчевський, І. Ліпський, Е. Холостова, В. Шахрай, Л. Тюптя, І. Зверєва, А. Капська, І. Зайнишева, Н. Дементьєва, та ін), проте проблема соціальної активності людей похилого віку та досі є недостатньо вивченою. Зважаючи на те, що старіння населення є домінуючою світовою тенденцією на сьогодні, вивчення та дослідження феномену соціальної активності людей похилого віку є актуальною темою задля знищення негативного впливу даної тенденції.

Метою даної статі є визначення поняття соціальної активності людей похилого віку та порівняльний аналіз підходів до визначення цього поняття на вітчизняному просторі та закордоном.

Виклад основного матеріалу. Загалом природу та сутність феномену соціальної активності, її структуру та загальні закономірності розвитку вивчали К. Абульханова-Славська, Є. Ануфрієв, О. Леонт'єв, А. Мудрик, Т. Мальковська, В. Петровська, С. Рубінштейн

та інші. В українській науковій парадигмі деякі аспекти соціальної активності розкриті у працях О. Івченка, В. Татенка, М. Стадника, О. Якуби.

Традиційно у вітчизняній психології соціальна активність досліджувалася на молодіжній вибірці (А.Н. Агафонов, І.А. Дралюк, Т.Г. Ємельянова, Е.М. Кандаліна, С.Л. Комарова, Т.Н. Мальковска, Є. М. Мануйлов, А. В. Мурзіна, М.В. Уйсімбаєва, Л.З. Бекдамірова), проте останнім часом з'являються роботи, присвячені вивченню соціальної активності людей похилого віку (Г.М. Андрєєва, Л.І. Анциферова, Е.А. Берецкая, Н.Ф. Дементьєва, Н.В. Зоткін, О.В. Краснова, Т.А. Купріянова, Е.В. Щаніна, Н. В. Ліфарєва, Т.В. Скорик), що набувають особливого значення у зв'язку із всесвітньою тенденцією старіння населення та розробкою нової моделі «активного» старіння.

Концептуальні погляди світового співтовариства на нову модель старості, місце і роль літніх людей знайшли відображення у «Принципах ООН відносно літніх людей» прийнятих резолюцією Генеральної Асамблеї у 1991 році. Принципи, що рекомендовано включити урядам до своїх національних програм наступні: незалежність, участь, догляд, реалізація внутрішнього потенціалу, достоїнство. Принцип «незалежність» передбачає задоволення фізіологічних і матеріальних потреб людей похилого віку. Вони повинні мати можливість працювати, займатися прибутковою діяльністю, брати участь у визначенні термінів і форм припинення трудової діяльності, мати можливість брати участь у освітніх і професійних програмах. Принцип «участь» передбачає залучення літніх людей до суспільного життя, активної участі у розробці і здійсненні політики стосовно людей похилого віку. Принцип «догляд» вміщує питання забезпечення доглядом і захистом з боку сім'ї і спільноти у відповідності до системи цінностей даного суспільства. Передбачається доступність до медичного обслуговування, до послуг соціальних, правових та опікунських установ. Літні люди повинні мати можливість користуватися правами людини і основними свободами, знаходячись в будь-якій установі, що забезпечує лікування, догляд, включаючи повну повагу їхнього достоїнства, переконань, потреб та особистого життя, а також права приймати рішення щодо догляду за ними і якості їх життя. «Реалізація внутрішнього потенціалу» передбачає доступ до можливостей суспільства в сфері освіти, культури, духовного життя та відпочинку. Принцип «достоїнство» заперечує експлуатацію, фізичне або психічне насилля над літньою людиною. Вони мають право на достойний і безпечний образ життя, справедливе ставлення незалежно від статі, віку, расової та етнічної приналежності, інвалідності або статусу, а також незалежно від їх економічного

вкладу. Наведені вище принципи націлені на те, щоб допомогти особам старшого покоління вести повноправне і повноцінне життя, забезпечити їм умови, необхідні для підтримання або досягнення гідного життя. На нашу думку, саме завдяки підтримці соціальної активності людей похилого віку можуть бути реалізовані усі вище зазначені принципи.

Соціальна активність вітчизняними науковцями розглядається як:

- соціальна якість особистості. З одного боку, соціальну активність характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого - активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх відповідно до засвоєних моральними вимогами [4].
- форма людської діяльності. Соціальна активність – сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на розв'язання завдань, що постають перед суспільством, класом, соціальною групою у певний історичний період. Суб'єктом соціальної активності може виступати особистість, колектив, соціальна група, прошарок, клас, суспільство в цілому [5].
- постійна характеристика особистості, найбільш загальна характеристика особистості, яка реалізується у соціальній поведінці (яка може здійснюватися як усвідомлено, так і імпульсивно, в пориві емоцій, знічев'я, з конформістських міркувань тощо) та у соціальній діяльності (що здійснюється цілеспрямовано, виходячи зі свідомо поставленої мети, за більш чи менш чітко побудованим планом) [2].
- певну діяльність: по-перше, зумовлену внутрішніми причинами, по-друге, спрямовану не лише на збереження системи, а й на її подальший розвиток, по-третє, творчу; по-четвертих, та, яка носить вибірковий характер і включає оціночний момент» [1].
- участь членів певної групи в діяльності, що виходить поза обов'язки, пов'язані з виконанням професійної ролі і ролі в родині, яка не оплачується і скерована на підтримання суспільних цінностей цією групою. Соціальна активність здійснюється не лише на користь певної групи осіб, але також може бути спільною дією членів групи для досягнення спільної мети [2].
- системну соціальну якість, у якій втілюється рівень її соціальності, повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин [6].

Вітчизняний і зарубіжний досвід соціально-психологічної практики показує, що літні люди - потенційно соціально активні (А.Г. Асмолов, Г.М. Андрєєва, П.Б. Балтес, М.М. Балтес, М. Вагнер, І.А. Дралюк, КМ Кантеева, К.У. Маєр, І. Має, Б.Л. Ноугатен, Е.А. Сорокоумова, Ж.В. Сантрок, Г.С. Шірокалова, Е.В. Щаніна). На

думку багатьох вчених і практиків, саме від соціальної активності людей пізнього віку залежить їх якість життя і рівень адаптації до вікових змін (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, В.А. Бабкіна, В.І. Водог'янова, К.М Грабчук, Н.Ф. Дементьєва, С.Л. Комарова, С.Л. Рубінштейн, Т.А. Сидорчук, Е.А. Сорокоумова, Е.В. Черновитов, В.Н. Шабалін).

На відміно від вітчизняних науковців за кордоном соціальна активність людей похилого віку найчастіше розглядається більше як сфера практичної діяльності, а ніж теоретичний феномен. У зарубіжній науковій літературі соціальна активність найчастіше висвітлюється як практичного приклад успішної адаптації до нового етапу життя людини, набуття нею нового статусу.

Прикладами прояви соціальної активності людей похилого віку за кордоном є участь у діяльності місцевої громади, волонтерська діяльність, участь у клубах за інтересами, навчання в «університетах третього віку», на різних курсах, опанування новими навичками, вміннями, членство в громадських, політичних, благодійних організаціях, організація та участь в соціальних проектах тощо.

Відмінністю між сьогodнішніми підходами зарубіжних та вітчизняних науковців до вивчення активності людей похилого віку є те, що зарубіжні автори одночасно вивчають як фізіологічні аспекти старіння людини так і соціально-психологічні. На їхню думку на психо-фізичне здоров'є людей похилого віку безпосередньо впливає і їх соціально-психологічна активність. В той час як вітчизняні науковці часто розводять ці сфери. Фізіологічні особливості старіння вивчаються в медичному аспекті (загальна кількість наукових публікацій щодо людей похилого віку присвячена збереженню та підтримці їх фізичного здоров'я), а соціально-психологічні аспекти вивчаються науковцями у сфері психології, соціальної роботи. Хоча останнім часом все ж таки набувають актуальності тенденція об'єднання цих аспектів у вітчизняних наукових дослідженнях.

Популярною ідеєю серед американських науковців є ідея «старіння на місці». Ця ідея полягає у тому, щоб люди похилого віку максимально довго та комфортно могли жити в себе в дома, серед представників рідної громади, родини[10]. Адже на думку зарубіжних науковців саме підтримку та збереження соціальних зв'язків людей похилого віку є основним фактором успішного старіння. Коли люди похилого віку після виходу на пенсію залишаються вдома, не змінюючи місця проживання, не потрапляючи до будинків престарілих, мають змогу підтримувати контакти з колишніми співробітниками, повноцінно спілкуватися з рідними, близькими – все це зменшує стрес, допомагає адаптувати до нового статусу, забезпечує морально-психологічної підтримку, попе-

реджує виникнення конфліктних ситуацій, сприятиме підтримці відчуття власної гідності, доцільності докладених зусиль і позитивної самооцінки, уникнення дестабілізуючих факторів життя. А подальше залучення людей похилого віку до суспільної активності, «соціальної самодіяльності» може багато в чому розв'язати їхні проблеми та частково забезпечить умови для активного способу життя.

В той час як у вітчизняній науці останні роки багато наукових праць присвячено інституалізації системи догляду і підтримки людей похилого віку. Так у багатьох роботах піднімаються теми догляди за люди похилого віку у геріатричних центрах і пансіонатах, організації роботи таких установ, підбору та навчання персоналу організацій, що працюють з такою категорією осіб тощо. У зарубіжних публікаціях автори також звертають увагу на такі теми, але на сьогодні багато з них мають акцент на те, що навіть такі установи повинні бути під контролем громади, місцевого самоврядування. Тобто люди після їх виходу на пенсію не повинні виключатися з їх звичного середовища та втрачати свої соціальні зв'язки. З виходом на пенсію люди не повинні виключатися з життя громади та пасивно чекати кінця життя. Зарубіжні науковці звертають увагу та необхідність продовження соціальної активності людини після її виходу на пенсію, адже це позитивно впливає не тільки на її психічний, а й на фізичний стан. Так в деяких американських дослідженнях наголошується на взаємозв'язку між соціальною активністю, потраплянням у геріатричні установи та смертністю. Згідно дослідженню у людей похилого віку, які брали участь в тій чи іншій формі соціальної активності знизився ризик інституціоналізації (потрапляння до геріатричних установ) майже наполовину, в той час як у людей похилого віку, які живуть одні шанси потрапити до будинку пристарілих значно вищі. Участь у громадській діяльності та навіть візити і розмови з друзями або родичами позитивно впливають на самопочуття людей похилого віку [11].

Також актуальною темою зарубіжних досліджень є благополуччя та задоволеність життям людей похилого віку. Науковці досліджують фактори, які на це впливають та компоненти, з яких воно складається. І в контексті цієї теми науковці досліджують феномен соціальної активності людей похилого віку. Майже всі зарубіжні науковці виділяють соціальну активність як один з основних факторів, компонентів соціально-психологічного благополуччя людей похилого віку. Вони розглядають соціальну активність людей похилого віку як ознаку їх успішної адаптації до нового статусу після виходу на пенсію, як один із шляхів самореалізації людей похилого віку. Так за даними деяких досліджень як фізичні впра-

ви так і соціальні відносини позитивно впливають на суб'єктивну оцінку задоволеності життям [9].

Також частка американських науковців підкреслює позитивний ефект участі у соціальній активності на збереження когнітивних функцій людей похилого віку. Результати досліджень свідчать, що чим вищий рівень соціальної залученості, тим більше позитивного впливу він має на сферу пізнання людей похилого віку, також результати свідчать і про те, що добровільні поза сімейні соціальні зв'язки можуть мати ще більший позитивний вплив на когнітивні функції людей похилого віку, а ніж окремо сімейні або інтимні зв'язки. [8].

Також хочемо наголосити на те, що особливою відмінністю підходів до визначення поняття соціальної активності людей похилого віку в Україні та зарубіжжі є лексичне визначення цього поняття. Так в англійських публікаціях з цієї проблематики зустрічаються наступні варіанти цього поняття та його синоніми: «social activity», «public activity», «community activity», «social networks», «social participation», «social inclusion», «social support activities» тощо. Україномовними аналогами цих понять є: «соціальна активність», «суспільна активність», «громадська активність», «громадянська активність», «соціальні мережі», «соціальна залученість» та інші. Усі ці поняття можна вживати як синонімічні, тотожні, а можна використовувати і як абсолютно різні, що мають певний унікальний акцент при використанні. Використання того чи іншого поняття, його смислове навантаження залежить від обставин, точки зору та позиції автора, що його використовує. Ми у своїх роботах визначаємо соціальну активність як певну унікальну творча зовнішня діяльність людини, що зумовлена внутрішніми причинами, спрямована не лише на збереження наявного стану речей, а й на подальший розвиток певних елементів системи соціальних відносин, носить вибіркового характеру і включає оціночний момент. Ми розглядаємо соціальну активність людей похилого віку як ознаку їх успішної адаптації до нового статусу після виходу на пенсію, а також як один із шляхів самореалізації людей похилого віку. Важливими ознаками соціальної активності особистості є сильне, стійке, а не ситуативне прагнення впливати на соціальні процеси і реальна участь у суспільних справах, що диктується прагненням змінити, перетворити, чи навпроти, зберегти, зміцнити існуючий соціальний порядок, його форми, сторони.

Перспектива досліджень у даному напрямку ми бачимо у розмежуванні понять «соціальна активність» та «суспільна активність». На нашу думку, поняття «соціальна активність» все ж таки характеризує більш загальне явище активності індивіда в соціумі, в той час як поняття «суспільна активність» надає цьому явищу

більш унікальний характер, підкреслює те, що така активність стосується не просто взаємодії з оточуючими, певними групами, інститутами, а має на мені творчий, перетворюючий характер, несе за собою актуалізацію та пошук рішень нагальних соціальних проблем окремих верст населення.

Також на нашу думку для найбільш повного вивчення та дослідження соціальної активності людей похилого віку необхідно: визначити основні підходи до означення самого поняття «соціальна активність», розробити модель соціальної активності людей похилого віку, виокремити фактори, які впливають на соціальну активність людей похилого віку, та компоненти, які формують цей феномен. Також ми вважаємо, що доцільно було б дослідити і соціально-психологічні умови підтримки та розвитку соціальної активності людей похилого віку. У своєму дослідженні ми також хочемо дослідити та розмежувати поняття «суспільна активність», «громадська активність», «громадянська активність».

Висновки: Нами були порівняні та проаналізовані основні підходи до визначення поняття соціальна активність людей похилого віку в Україні та далекому зарубіжжі. Ми можемо зробити висновок, що кожен автор, як вітчизняний так і зарубіжний вкладає свій особистий акцент у поняття соціальна активність людей похилого віку, але майже всі вони наголошують на позитивному впливі соціальної активності на психологічний стан людей похилого віку, а іноді і на фізичний. Саме участь людей похилого віку у соціальної активності, «суспільної самодіяльності» може багато в чому розв'язати їхні проблеми та частково забезпечити умови для активного способу життя, морально-психологічної підтримки та уникнення дестабілізуючих факторів життя.

Список використаних джерел

1. Воробьёв Ю. Л. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности / Ю. Л. Воробьёв, Б. Н. Королев. – М.: МГСУ Союз. – Т. 1. – 2003. – 500 с.
2. Грабовська С. Л., Чолій С. М. :[зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України]; за ред. С. Д. Максименка. – Т. XII. – Част. 1. – К., 2010. – С. 171–181
3. Ковтун Н. М. До проблеми визначення поняття «соціальна активність» / Н. М. Ковтун // Українська полоністика. Випуск 11. Історико-філософські дослідження, 2014 - С.129-137
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн СПб.: Питер, 2000. – 376 с.
5. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. – К.: «ЕксОб», 2004. – 304 с.
6. Якуба Е. А. Социология / Е. А. Якуба. — Харьков : Константа, 1996.— 192 с.

7. C. S. Marcum, / Age Differences in Daily Social Activities / RAND Working Paper Series No. WR-904, 2011
8. D. Gleib, D. Landau, N. Goldman, Y.-L. Chuang, G. Rodríguez, and M. Weinstein / Participating in Social Activities Helps Preserve Cognitive Function: An Analysis of a Longitudinal, Population-Based Study of the Elderly / International Journal of Epidemiology 34.4 , 2005, - p. 864-871.
9. E. McAuley, B. Blissmer, D. X. Marquez, G. J. Jerome, A. F. Kramer, J. Katula / Social Relations, Physical Activity, and Well-Being in Older Adults / Preventive Medicine. 31(5), 2000, -p. 608-617
10. I.H.Yen, J.K. Shim, A.D.Martinez, J.C. Barker / Older people and social connectedness: how place and activities keep people engaged / J. Aging, 2012
11. U. Steinbach / Social Networks, Institutionalization, and Mortality Among Elderly People in the United States / J. Gerontol , 47, (4), 1992- p:183-190.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vorob'ëv Ju. L. V poyskakh smysla y pravdy. Aktyvnost' y razvytye lychnosty / Ju. L. Vorob'ëv, B. N. Korolev. – M.: MGSU Sojuz. – T. 1. – 2003. – 500 s.
2. Grabovs'ka S. L., Cholij S. M. :[zb. nauk. pr. Instytutu psykhologii' imeni G. S. Kostjuka APN Ukraïny]; za red. S. D. Maksymenka. – T. III. – Chast. 1. – K., 2010. – S. 171–181
3. Kovtun N. M. Do problemy vyznachennja ponjattja «social'na aktyvnist'» / N. M. Kovtun // Ukraïn's'ka polonistyka. Vypusk 11. Istoryko-filosofs'ki doslidzhennja, 2014 - S.129-137
4. Rubynshtejn S.L. Osnovy obshhej psykhology / S.L. Rubynshtejn SPb.: Pyter, 2000. – 376 s.
5. Sociologo-pedagogichnyj slovnyk / Za red. V. V. Radula. – K.: «EksOb», 2004. – 304 s.
6. Jakuba E. A. Socyologija / E. A. Jakuba. — Har'kov : Konstanta, 1996.— 192 s.
7. C. S. Marcum, / Age Differences in Daily Social Activities / RAND Working Paper Series No. WR-904, 2011
8. D. Gleib, D. Landau, N. Goldman, Y.-L. Chuang, G. Rodríguez, and M. Weinstein / Participating in Social Activities Helps Preserve Cognitive Function: An Analysis of a Longitudinal, Population-Based Study of the Elderly / International Journal of Epidemiology 34.4 , 2005, - r. 864-871.
9. E. McAuley, B. Blissmer, D. X. Marquez, G. J. Jerome, A. F. Kramer, J. Katula / Social Relations, Physical Activity, and Well-Being in Older Adults / Preventive Medicine. 31(5), 2000, -p. 608-617
10. I.H.Yen, J.K. Shim, A.D.Martinez, J.C. Barker / Older people and social connectedness: how place and activities keep people engaged / J. Aging, 2012
11. U. Steinbach / Social Networks, Institutionalization, and Mortality Among Elderly People in the United States / J. Gerontol , 47, (4), 1992- p:183-190.

Пионтковская Е. Сравнительный анализ подходов к определению понятия социальная активность людей пожилого возраста в Украине и далёком зарубежье

Статья посвящена анализу подходов к определению понятия социальная активность пожилых людей в Украине и за рубежом. Актуальность исследования обусловлена тем, что вопросы поддержки и развития социальной активности пожилых людей является актуальным, но недостаточно исследованным. В статье проанализированы и сравнены основные подходы к определению понятия социальной активности пожилых людей, исследованы основные формы поддержки социальной активности пожилых людей в Украине и в странах дальнего зарубежья.

Ключевые слова: социальная активность, социальная активность пожилых людей, общественная активность, пожилой возраст

Piontkivska O. A comparative analysis of approaches to the definition of social activity of the elderly people in Ukraine and abroad

This article analyzes the approaches to the definition of social activity of elderly people in Ukraine and abroad. The need for research is determined to the fact that the questions of support and development of social activity of the elderly are relevant, but not explored. The article analyzed and compared the main approaches to the definition of social activity of the elderly, studied the main forms of support of social activity of older people in Ukraine and in foreign countries. The purpose of this article is the definition of social activity of older people and comparative analysis of approaches to the definition of this concept on the local area and abroad. The article presents the main differences between the approaches to the support of social activity of elderly people. The article also discusses the current approach in the implementation of social work with elderly people, such as the idea of “aging in place”, the institutionalization of the system of care and support for older persons, the identification of conditions and factors of well-being and life satisfaction of elderly people, programmes aimed at balancing support for both physical and mental health of older people, the impact of social activity of older people to maintain cognitive functions, differentiation of concepts «social activity», «public activity», «community activity” etc. The article also describes the prospects for further research on this subject.

Keywords: social activity, social activity of elderly people, public activity, older age